

Doorgaans schrijven kunsthistorici over individuele kunstenaars. Ook conservatoren maken het liefst tentoonstellingen waarin het werk en leven van één kunstenaar wordt uitgelicht. Iedere kunstenaar verdient immers dat podium, nietwaar? Het verhaal achter een gebatikte tafellamp uit het Kunstnijverheidsatelier Bogtman, die wij onlangs met steun van de Vereniging Rembrandt konden laten restaureren, laat zien dat vooral vrouwelijke makers de dupe zijn van deze benadering.

Gebatikte tafellamp (na restauratie)
Kunstnijverheidsatelier Bogtman
1925-35. Gebatikt hout, geplisseerd
papier, bakeliet, H 51,5 cm
MUSEUM HET SCHIP, AMSTERDAM

In 2025 gerestaureerd met steun van de
Vereniging Rembrandt (mede dankzij haar
Van der Klaauw Fonds)

In het licht

De vrouwen van atelier Bogtman

Deze gebatikte tafellamp kwam in ons vizier gedurende het onderzoek naar de vrouwelijke kunstenaars van de Amsterdamse School, over wie op 25 september een tentoonstelling opent in Museum Het Schip. De Amsterdamse School (ca. 1910-1935) staat vooral bekend om zijn expressieve architectuur. Vrouwelijke architecten waren er bijna niet in die tijd, en zijn overigens nog steeds sterk ondervertegenwoordigd. De bijdrage van vrouwen aan de Amsterdamse School valt, naast de bouwkunst van Margaret Kropholler – de eerste Nederlandse vrouwelijke architect –, daarom vooral te vinden in de toegepaste kunst. En het is daar dat de focus op het individu verhullend werkt. Achter het tafellampje bleek namelijk een heel maakproces én een hele schare makers schuil te gaan, die doorgaans buiten beeld blijven. Hoe zit dat?

LOUIS BOGTMAN

Het Kunstnijverheidsatelier Bogtman floreerde tussen 1917 en 1935 dankzij de productie van gebatikte gebruiksvoorwerpen zoals tafelkleden, shawls, meubels, lampen, klokken, doosjes, handspiegels, haarborstels en servetringen. Louis Bogtman wordt doorgaans als de ontwerper beschouwd – hij bezat het artistieke talent. Anders dan eeuwenlang in Indonesië was gedaan, werd er niet op katoen maar op fluweel, zijde, hout en zelfs celluloid gebatikt. Later bekwaamde het atelier zich met behulp van textielkunstenaar Margaretha Verwey ook in de eveneens Indonesische ikat-weeftechniek. Daarmee werden wollen kleden en tapijten gemaakt.

Deze kunstproducten werden onder andere geleverd aan winkels en warenhuizen als Metz & Co, Pander, Dijst, Hirsch en 't Woonhuys. Ook ontwierp Louis keramiek in dezelfde grillig expressieve stijl voor de Plateelbakkerij Zuid-Holland in Gouda. Hij ontving een zilveren medaille voor zijn ingezonden batikwerk op de Parijse Exposition Internationale des Arts Décoratifs et Industriels Modernes van 1925. De ikattapijten die in 1929 in het Stedelijk Museum in Amsterdam te zien waren, werden bejubeld als 'geniaal'. Maar tijdens de financiële crisis van de jaren dertig kwam het atelier in zwaar weer en in 1935 stopte de familie ermee. Louis was ondertussen een carrière begonnen als oratoriumzanger.

NELLI EN CATHRIEN BOGTMAN

Wanneer we het verhaal van atelier Bogtman zo navertellen, valt op dat Louis overal de hoofdrol speelt. Dat is niet geheel onterecht. Hij ontwierp het merendeel van deze eigenzinnige kunstobjecten. Maar een kijkje achter de schermen levert een gelaagder beeld op. Allereerst omdat batik oorspronkelijk uit Zuid-Azië komt en via Indonesië – destijds nog een Nederlandse kolonie – in Nederland populair werd. Deze techniek kwam dus niet zomaar uit de lucht vallen. Mechanisering en massaproductie wakkerden in Europa het verlangen naar

Tafelklok

Kunstnijverheidsatelier Bogtman
ca. 1925. Gebatikt hout, messing, H 23 cm, B 45 cm
MUSEUM HET SCHIP, AMSTERDAM

Schenking Olga van den Muyzenberg

Haarborstel

Kunstnijverheidsatelier Bogtman
ca. 1925. Gebatikt celluloid, L 18 cm, B 4,5 cm
MUSEUM HET SCHIP, AMSTERDAM

Tafelkleed op velours d'Utrecht (detail)

Kunstnijverheidsatelier Bogtman
ca. 1925. Gebatikt velours, 130 x 120 cm
MUSEUM HET SCHIP, AMSTERDAM

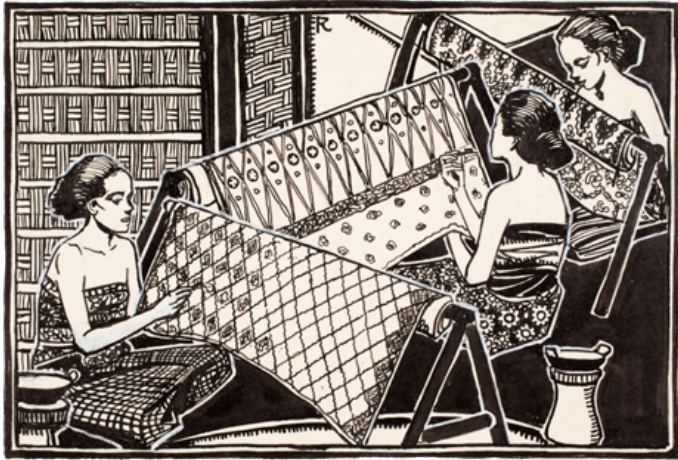
Schenking Olga van den Muyzenberg

Medewerkers van het atelier aan het werk, met links Nelli Bogtman, ca. 1920, archief Olga van den Muyzenberg

Batikkende vrouwen (Java)

Fré Cohen

1927. Houtsnede, 12,3 x 18,9 cm
STEDELIJK MUSEUM, AMSTERDAM

Batik

Batik, Javaans voor 'stippelen' of 'druppelen', wordt uitgevoerd met een speciale pen (tjanting) waarmee uit de losse hand delen van een stof worden afgedekt met (bijen)was. Vervolgens gaat de stof door kleurbaden. De onafgedekte delen nemen de kleurstof op en zo ontstaan er motieven. Het proces kan worden herhaald om meer motieven en andere kleuren aan te brengen. Tot slot wordt de was van de stof afgehaald. Batik werd en wordt voornamelijk door vrouwen beoefend.

handwerk aan. Anders dan de betekenisvolle motieven uit Indonesië zijn die van atelier Bogtman puur decoratief, al tonen ze wel verwantschap met hun inspiratiebron. In het werk van het atelier resoneerde een verlangen naar 'exotische' vormen en kleuren, zoals dieprood, indigoblauw, geel, oranje en bruin.

In haar herinneringen schrijft de jongste zus Nelli Bogtman dat het haar oudere zus Cathrien was die begon met het beschilderen van fluweel. Als kind had zij haar heup gebroken door een val op het ijs. Zij was daardoor minder mobiel. Aan huis gekluisterd ging zij batikken. Vader Cornelis, die een verffabriek runde en altijd met huisvlijt bezig was, deed ook mee. Louis 'was ook heel geïnteresseerd in m'n zusters [Cathriens] werk', schrijft Nelli. Hij begon ook te ontwerpen. Maar het was Cathrien die de familie aanzette tot batikken.

Al spoedig nam het aantal opdrachten toe en kon het gezin zich een huis aan de chique Soestdijkerstraatweg in Hilversum veroorloven. Er kwamen ook medewerkers in dienst. Dit waren nagenoeg allemaal vrouwen. Bep Hinrichs, Pien de Boer en kunstschilder Ali Goubitz hielden zich bezig met verschillende onderdelen van het batikwerk. Ook zus Nelli Bogtman deed dit werk. Marie Sanders en Louise Brandt weefden de ikattapijten. Moeder Grietje Bogtman-van der Oord verfde de garens voor de tapijten en de stof voor de lampenkappen. De timmerman was Tom van Manen.

LAMPENATELIER

Om de stijgende vraag te kunnen bijbenen, werd in 1925 een tweede atelier geopend aan de Taludweg, tevens in Hilversum. Hier werd de volledige productie van de lampen ter hand genomen. Het lampen-

atelier werd gerund door Cathrien en haar man, Chris van Pesch. Ook zij hadden een groep vrouwelijke werknemers in dienst. Van hen zijn helaas geen namen meer bekend.

Daar, op de Taludweg, is hoogstwaarschijnlijk de tafellamp geproduceerd. In de catalogus vonden we namelijk soortgelijke lampen. De dubbele rij uitstekende lobben van de lamp vangt de lichtstralen en accentueert de gele en rode organische decoratie die erop is aangebracht. Het geometrische patroon van de kap met naar boven en onder bewegende driehoeken contrasteert hiermee, een typerend stijlkenmerk van de Amsterdamse School.

Schetsboeken in bezit van de nazaten van de familie tonen bovendien dat Cathrien zelf ook lampen ontwierp. Het grillige siersmeedwerk en de opstaande hoeken die zij tekende, doen denken aan lampen van architect Piet Kramer. Bovenal was Cathrien inventief. Zo maakte zij zich een techniek eigen waarbij zwarte vazen van geforceerd ijzer werden versierd met stukjes verkrumelde witte eierschaal. Louis maakte hiervoor de ontwerpen, maar het was Cathrien die de techniek introduceerde. Toch is zelden stilgestaan bij haar rol binnen het atelier of is haar bijdrage vermeld.

HET HELE MAAKPROCES

Ook de dagelijkse praktijk in het lampenatelier maakt het verhaal complex. Louis stuurde zijn ontwerpen op vanuit München, Berlijn en Wenen, waar hij was voor zijn zangcarrière. In brieven die bewaard zijn gebleven, komt naar voren dat Cathrien enige artistieke vrijheid had in de uitvoering. In een brief uit 1931 schrijft Louis bijvoorbeeld dat zij de kleuren moest kiezen voor een meegezonden ontwerp. Hij had duidelijk vertrouwen in Cathriens creatieve vermogen. Het is dus niet ondenkbaar dat zij ook voor onze tafellamp artistieke keuzes heeft gemaakt.

De rol van Cathrien en de andere vrouwelijke medewerkers van Kunstnijverheidsatelier Bogtman wordt gemakkelijk overschaduwd door Louis. Het erkennen van hun bijdrage vereist daarbij een kritische houding tegenover de manier waarop we getraind zijn naar kunst te kijken: als het uitvloeisel van de geniale kunstenaar, die we ons automatisch voorstellen als een man. Willen we de kunstgeschiedenis beter begrijpen, dan zullen we dus het héle maakproces moeten overzien. De realiteit is namelijk weerbarstiger dan een handtekening, en – vooral – sterker door vrouwen gevormd dan we doorgaans denken. \

Melle van Maanen is conservator in Museum Het Schip

Veel dank gaat uit naar Olga van den Muyzenberg en Esmé van der Heijden, beiden nazaten van de familie Bogtman, voor het genereus delen van hun kennis over het Kunstnijverheidsatelier en het beschikbaar stellen van hun archief en collectie voor dit onderzoek.

Binnenkort te zien

De tentoonstelling *Ongekend talent. Vrouwen van de Amsterdamse School* opent op 25 september 2025 in Museum Het Schip in Amsterdam. Daar zal de gerestaureerde tafellamp voor het eerst te zien zijn.

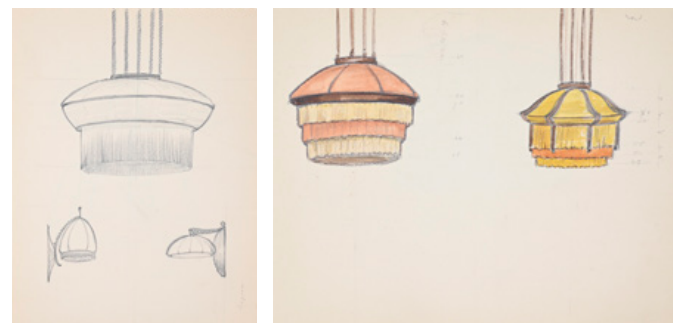

Foto van tafellampen uit de catalogus van het lampenatelier aan de Taludweg, ca. 1925-30, collectie Esmé van der Heijden

Schetsboek van Cathrien Bogtman, ca. 1925-30, collectie Esmé van der Heijden